

(Откъс от трета част на учебника по "Литургика" с автор доц. д-р архим. Авксентий)

Евхаристиен канон (анафора, евхаристийна молитва)

За начало на евхаристийния канон или анафората се счита възгласът "Да стоим добре, да стоим с благоговение...", на който присъстващите отговарят с "Благодатта на мира е хвалебна жертва...". В този отговор думата "Элбйпн", означаваща елей, масло, сравнително рано била заменена с еднаквата и по звучене "Элепт" - милост. Така се стигнало до не много ясното "Благодатта на мира...", израз, който не се среща в нито един от древните богослужебни текстове. Истинският смисъл на този текст трябва да търсим в елея като символ на мира. Евхаристийният канон или анафората е най-важната част на литургията. Представлява дълга молитва, състояща се от няколко части, днес отделени една от друга с възгласи. Формирането на евхаристийния канон започнало в края на I век. В него ясно намира отражение учението на ранната църква за троичността на Бога. В пролога е описана творческата дейтелност на Бог Отец, анамнезата е посветена на въплъщението и изкупителния подвиг на Бог Син, а в епиклезата е подчертана освещаващата сила на Св.Дух.

Във всички източни и западни литургични чинове молитвата на анафората е отправена към Бог Отец. В нея Господ Иисус Христос е описан като жертвен Агнец представляващ падналия човешки род. Изключение прави литургията на св.Григорий Богослов. В нея молитвите са отправени към Бог Син. В някои несториански литургични чинове молитви на анафората се "колебаят" между Бог Отец и Бог Син, което е следствие от монофизитско влияние.

Евхаристийният канон се състои от няколко части, които в различните литургични семейства са почти едни и същи, но подредени по различен начин. При антиохийските литургии този ред е: - Въведителен диалог. -Пролог. -Ангелска песен. -Следангелска

песен. -Установителни (учредителни) слова. -Анамнеза. -Приношение. - Епиклеза. - Следепиклеза. - Ходатайствена молитва. - Славословие.

Произнасянето на евхаристийния канон първоначално било извършвано само от епископи, а по-късно - и от упълномощени от тях свещеници. В една от най-ранните редакции на александрийската литургия на св.апостол и евангелист Марк от края на II век е посочено, че всички присъстващи произнасят евхаристийната молитва, повтаряйки думите на епископа.

Въведителен диалог: "Да стоим добре, да стоим с благоговение..."

Въведителният диалог е една от най-древните съставни части на анафората. За него споменава за първи път св.Иполит Римски (+235) в началото на III век.

Благославянето на присъстващите от свещеника днес се извършва с ръка или със сгънатия въздух. През византийската епоха при произнасянето на Символа на вярата двама дякони веели с рипиди над поставените на св.трапеза дарове, за да ги предпазят от насекоми. Когато броят на дяконите намалял и рипидите оптаднали от употреба предпазването на даровете ставало чрез веене с въздуха. Неправилното схващане на това веене като благословение станало причина то да бъде извършвано кръстообразно. До края на византийската епоха в нито един молитвослов не е отбелязано, че при възгласа "Благодатта на Господа..." свещеникът благославял присъстващите с въздуха. Ако литургията е извършвана от епископ, той благославя с ръка или с кръст.

Практиката свещеникът да благославя с въздуха се появила в епохата на османското владичество и днес се е съхранила предимно в гръкоезични църкви.

Призивът сърцата на присъстващите да бъдат издигнати нагоре, с известни изменения се среща във всички източни литургии.Възгласът "Да издигнем сърцата си нагоре."е един от най-древните елементи на евхаристийния канон.Според предписания- та на Йерусалимски служебник от XII век този възглас бил произнасян с вдигнати ръце. Вероятно възгласът "Да издигнем сърцата си нагоре..." е повлиян от предствата за богослужението, като част от небесната литургия , т.е. евхаристийната жертва се принася не на земята, а на небето.

С думите "да поблагодарим на Господа..." започвало четенето на евхаристийната (благодарствената) молитва. Заимствана е от еврейската "берака" и близка до благодарствената молитва, произнесена от Спасителя на Тайната вечеря (Лука 22:17-19). Благодарността към Бога е характерен елемент за началото на евхаристийната молитва на всички източни литургични чинове.

Отговорът на християните "Достойно и справедливо е..." е с нехристиянски произход. Подобни възгласи били използвани в езическия гръко-римски свят при важни събития, например при избора на император Гордиан през 237 г., при избора на приемника на блажени Августин (+430) Ираклий (23 писмо) и др. Във всички древни източни литургични чинове възгласът е "Достойно и праведно е..." и е отправен към Бог Отец. Допълнението "да се покланяме на Отца и Сина..." направено по-късно в двете византийски литургии, е част от тенденцията всички молитви да завършват с някоя от многобройните редакции на малкото славословие. То довело до промяна на смисъла на възгласа, тъй като заменило първоначалния смисъл на благодарение на Бога с прослава на Св.Троица.

Пролог: "Достойно и справедливо е да Те възпяваме..."

На Тайната вечеря Господ Исус Христос, "като взе чашата и благодари..." (Мат.26:27), т.е.произнесъл благодарствена молитва, вероятно заимствана от последованието на

някоя от юдейските ритуални вечери. Възможно е същата молитва да са използвали и апостолите, а по-късно текстът и станал част на най-рано оформилите се литургични чинове. Основен неин мотив е благодарността към Бога за Неговата безкрайна любов и за всичко, което е сторил за човечеството. В литургичния чин описан от св.Юстин Философ (+167), също се говори за "благодарението на предстоятеля" и за "хляба, над който е извършено благодарението".

Прологът е начало на евхаристийната молитва. В литургията на св.Василий Велики започва с "Вечний Владико, Господи, Боже, Отче Вседържителю...", а в литургията на св.Йоан Златоуст с "Достойно и справедливо е да те възпяваме...". И в двете литургии тази молитва е изградена на основата на голям брой цитати от Стария и Новия Завет. Съдържанието и е близко до подобни молитви от йерусалимската литургия на св.апостол Яков.

И двете молитви на византийските литургии завършват с възгласа "А небесните сили пеят...", заимстван от виденията на пророк Исайя (6:2), пророк Йезекиил (1:4-42), пророк Даниил (7:10) и св.апостол Йоан Богослов (Откр.4:6-8). Броят на глаголите в различните литургични чинове е различен. В двете византийски литургии са четири, а в Йерусалимската литургия на св.апостол Яков към тях е прибавено "славословят". Почти никой от тълкувателите на литургията не коментира броя и значението на "пеят, възкликват, възгласят победната песен и казват...". Единствено Псевдо-Герман в съчинението си "Църковна история и тайнствено съзерцание" прави не много убедителен опит да ги свърже с четирите животни описани в Откр.4:6-8. В различните молитвослови е отбелязано, че при този възглас дяконът удря три пъти звездичата в дискаса, че избърсва останалите по краищата и частици, че прави с нея кръст и т.н.

Ангелска песен (победна песен, серафимска песен, трисвета песен) "Свет, свет, свет е Господ..."

В богослужебната традиция на Източната църква са познати три различни песнопения, известни като "ангелска песен". Първото от тях е заимствано от Ис.6:3 "свет, свет, свет е Господ Саваот...". Второто песнопение, известно като "ангелска" или "херувимска" песен е "алилуйя" - възхвалявайте Яхве. Третата "ангелска песен" е заимствана от Лука 2:14 "Слава във висините Богу...". В евхаристийната молитва място намерила само първата от трите ангелски песни.

Включването на ангелската песен в състава на евхаристийната молитва станало много рано под влияние на юдейската богослужебна традиция. За ангелска песен като част на евхаристийния канон за първи път споменава Ориген (+254). Този процес започнал по времето на Ориген и завършил не по-рано от края на V век. Според други изследователи ангелската песен е една от най-древните части, оформили евхаристийния канон. Според тях още през 220 г. била използвана в евхаристийната молитва на Римския епископ Сикст I (+258).

Следангелска песен "Заедно с тези блажени сили и ние..."

Някога текстът на следангелската песен бил произнасян гласно от свещенослужителя. Сравнително рано четенето и започнало да става "тайно", т.е. тихо.

Предепиклеза (само при александрийските литургични чинове)

Предепиклезата е най-характерната особеност на александрийските литургични чинове. Следва непосредствено след ангелската песен. Не е изключено предепиклезата да е "подготвителна" или "предварителна" епikleза, изпълваща даровете с Божествена сила, без същевременно да представлява момента на освещаването им. След края на

предепиклезата даровете не са считани за осветени.

Установителни слова "Вземете, яжте, това е Моето тяло..."

Според някои предимно западни изследователи, установителните слова са ядрото, около което се е оформил целият евхаристиен канон. Фигурират във всички древни литургични чинове с малки изключения.

Тайната вечеря с учредената на нея евхаристия станала в годината на Христовата смърт, т.е. в четвъртото десетилетие от началото на новозаветната епоха. Апостолите, верни на поръчението на Господ Иисус Христос, продължили да извършват в Негов спомен установеното на тази вечеря тайнство. Първите новозаветни книги, описващи събитията около Тайната вечеря, са с две-три десетилетия по-късни. С други думи, от деня на установяването на евхаристията до времето, когато се появили първите новозаветни книги, редовно били извършвани евхаристийни събрания и може да се говори дори за утвърдена богослужебна практика. Следователно текстът на установителните слова от евхаристийния канон е по-стар от новозаветните текстове. т.нар. установителни или учредителни слова не са само сведение за установяването на евхаристията, а до голяма степен отражение на съществуваща вече църковна литургична практика и нейните варианти. Текстът на учредителните слова в двете византийски литургии не съвпада напълно с този от новозаветните свещени книги. Идентични са с дадените в йерусалимската литургия на св. апостол Яков и по всяка вероятност са най-древният и оригинален текст, съхранен в богослужебната традиция на Йерусалимската църква.

В повечето ръкописи на двете византийски литургии текстът на установителните слова е уеднаквен. Различава ги практиката след всяка дума на свещенослужителя присъстващите да възгласят "амин".

Посочването към стоящите на св. трапеза дарове при произнасянето на Установителните слова е практика, заимствана от Руската църква, където на свой ред била възприета от западната. В някои гръкоезични църкви навлязла чрез прибавки, направени от римокатолици в православни служебници, отпечатвани през XVI век във Венеция.

Анамнеза "И тъй, като възпоменаваме тая спасителна заповед..."

Думата анамнеза е гръцка и означава "възпоменание". Формата на анамнезата в източните литургични чинове е пряко свързана с борбата на древната църква с арианството и сродните му ереси. Необходимостта да бъде подчертано божественото в Господ Иисус Христос намерила своя литургичен израз в създаването и превръщането на анамнезата в неразделна част на евхаристийния канон.

Приношение "Тези Твои дарове от всичко..."

В двете византийски литургии текстът на приношението е един и същ: "Тези Твои дарове от всичко, което е Твое...". Чинът на приношението вероятно е много древен. Произходът му е свързан със старозаветната. В известен смисъл текстът на приношението нарушава последователността на евхаристийната молитва, което дава основание на някои изследователи да смятат, че е включен в нея късно. Това предположение е малко вероятно, тъй като различни редакции на текста на приношението са част на всички достигнали до нас литургични чинове и са в пълно съгласие с разбирането на древните за литургията като дар и жертва, принесена на Бога.

Химнът "Тебе възпяваме, Тебе благославяме, на Тебе благодарим..." станал част от текстовете на двете византийски литургии не по рано от началото на VIII век.

Съществуват сведения, че дълго време бил четен, а не път, каквато е днешната практика. По своето съдържание не е свързан с предшестващия го възглас "Тези Твои дарове...", нито с непосредствено следващата го епиклеза.

Тропар на третия час "Господи, както пресвятия Твой Дух..."

През XIV век между православните и римокатолическите богослови започнали остри спорове относно освещаващата функция на установителните слова, при произнасянето на които според западните богослови ставало претворяването на даровете. Съгласно учението на Източната църква, това става по време на епиклезата. Повлиян от тези спорове, Александрийският патриарх Герасим II (+1710) започнал да произнася установителните слова тихо, а епиклезата - гласно. Тази практика била осъдена от Константинополският патриарх Гавриил III (+1707). Въмъкването на тропара на третия час "Господи, както пресвятия Твой Дух в третия час..." е следствие от тези спорове. Някои изследователи го определят като "епиклеза в епиклезата".. От една страна, въмъкването му нарушава последователността на евхаристийната молитва, а от друга - той е отнесен към Божия Син, а цялата евхаристийна молитва - към Бог Отец. В нашите служебници бил включен под руско влияние. В последното издание на Служебника на български език през 1985 г. този тропар основателно е изпуснат.

Епиклеза : "Още Ти принасяме тая словесна и безкръвна служба..."

Думата "епиклеза" е гръцка и означава обръщение, възвание, призив, призоваване. В Литургиката под "епиклеза" се разбира молитва, в която се призовава Бог Отец да изпрати Св.Дух върху служещия и предложените евхаристийни дарове - хляб и вино, които да бъдат претворени в тяло и кръв на Господ Исус Христос. В евхаристийната епиклеза е разкрито учението на древната Източна църква за Светия Дух като освещаваща Божествена ипостас. Чрез нея се изразява освещаващата и тайноизвършителната сила на третото Лице на Св.Троица. Развитието на епиклезата като призоваване на Св.Дух следва и е в пълно съответствие с учението на древната църква за третото Лице на Св.Троица, т.нар.пневматология.

За съществуването на епиклеза като част на евхаристийния канон споменава св.Ириней Лионски (+202).

В йерусалимската литургия на св.апостол Яков, брат Господен, епиклезата е сравнително дълга и в известен смисъл може да бъде определена като класическа, тъй като послужила за основа на епиклезите на двете византийски и голям брой други литургични чинове.

В някои стари литургични паметници, поради известни съображения, като тайната дисциплина и екстатичния и харизматичен живот на църквата през онази епоха, епиклезата или съвсем липсва, или е слабо изразена.

Най-точен за ставащото с хляба и виното е терминът "претворяване", превръщането им в "ново" творение - тяло и кръв Христови, без да бъде променен външният им вид. На претворяване сме свидетели и при кръщението, където стария подвластен на греха и смъртта човек става ново творение без да променя външния си вид.

Време на освещаване на даровете

Св.отци на църквата не свързвали освещаването на даровете със строго определена част на евхаристийната молитва. Св.Ириней Лионски (+202) споменава за "епиклеза", под която разбирал цялата евхаристийна молитва. Това е причината споровете за времето на претворяване на даровете между Източната и Западната църква да започнат сравнително късно - едва през XIV век.

Малко по-късно в православното богослужение чрез Руската църква проникнали немалко схоластични разбирания чужди на източната светоотеческа традиция. Те намерили място в Православния катехизис, където по въпроса за освещаването е отбелязано "Това свещенодействие (кръстообразно благославяне - ск.м.) е най-важно, защото именно при него хлябът и виното се претворяват в истинско тяло и истинска кръв. Друго отстъпление на Западната църква от светоотеческата традиция е приравняването на евхаристията към останалите тайнства, както и разбирането за необходимостта от наличие на тайноизвършителни думи във всяко тайнство. В този смисъл превръщането на епиклезата в тайноизвършителна формула на евхаристийната молитва в Източната църква е по-скоро неудачен опит да бъде оборено разбирането на Западната църква за тайноизвършителната функция на установителните слова. Разбирането за епиклезата като тайноизвършителна формула влиза в противоречие не само с това на източните св.отци, но и от наличието на епиклези, с които се призовава не Св.Дух, а Бог Слово (литургичен чин от молитвослова на Тмуитския епископ Серапион), Божия Агнец (етиопска редакция на литургията на Яков, епископ на Саруг) и др.

Следепиклеза "За да бъдат за тези, които се причащават..."

Следепиклезата на двете византийски литургии е твърде кратка в сравнение с тази на други източни литургични чинове. Текстът и е близък с текста на следепилезата на литургични чинове от II-III век. Заимстван е от последования на Александрийската църква. В следепиклезата се изброяват плодовете на приобщаването със св.дарове. На първо място е поставена бодростта на душата.

Ходатайствена молитва "Още Ти принасяме..."

В края на II и началото на III век окончателно се утвърдило разбирането за евхаристията като жертва, което позволило малко по-късно в нея място да намерят ходатайства както за живи, така и за починали християни. Донасянето на дарове за евхаристията от християните също било съпроводено с ходатайствена молитва за приносителите, а по-късно и за техните близки - живи и покойни. В някои александрийски литургии възгласите за принасящите дарове съвпада с времето на принасяне на дарове.

В литургичните чинове, създадени през първите три века на християнската епоха, ходатайствената молитва известна още като "обща молитва", не е имала връзка с евхаристийния канон. Място в него намерила в литургичните чинове с по-късен произход - IV-V век. До тогава представлявала заключителна част на синаксиса - утринното богослужебно събрание. През IV век идеите за реално присъствие на Господ Исус Христос в евхаристията и разбирането и като жертва придобили особена популярност в Сирия, Мала Азия и Палестина. От тук една молитва била считана за толкова по-резултатна, колкото по-близо се намирала до момента на претворяване на даровете, т.е. до епиклезата. От този период водят вероятно началото си първите опити ходатайствата за живи и покойни християни (вече във вид на диптихи) да бъдат включени в анафората.

Разполагането на ходатайствената молитва непосредствено след освещаването на даровете нарушило древната практика причастяването с даровете да следва непосредствено освещаването им. Ходатайствената молитва съхранила много от чертите на древната евхаристийна молитва и напомня ранните апостолски текстове от християнската древност. Ходатайствената молитва послужила като образец за

порядъка на поменаването на проскомидийния чин. В различните литургични чинове съдържанието и обемът и са различни. Във всички представлява най-простарната част на анафората, която при някои александрийски литургии надхвърля половината от съдържанието им.

Диптихи "Между първите помени, Господи..."

Първоначално под "диптихи" разбирали две плочи от дърво, слонова кост, благороден метал, а по-късно и от хартия, на едната от които били написани имена на живи, а на другата - имена на покойни християни. Обичаят да се споменават имена по време на богослужение произтича от задължението на християните да се молят "един за друг". Първото извънбиблейско свидетелство за употреба на диптихи дава Тертулиан (+230). През първите християнски векове на Изток диптихите били четени в ходатайствената молитва на анафората, като при почти всички източни литургични чинове имената били само на починали християни.

Докато на Запад в т.нар.офераториум се споменават преди всичко имена на живи, на Изток диптихите като част от ходатайствената молитва включват имена на починали християни. Няма съмнение, че става въпрос за имена на енориаши, към които по-късно били прибавени и имена на починали местни епископи, управници, ктитори и др. В двете византийски литургии диптихите са част от ходатайствената молитва, нарушават нейната последователност и допринасят за обърканото и съдържание.

Сравнително рано диптихите от ходатайствената молитва били заимствани и в чина на проскомидията. Става въпрос за абсолютно точно възпроизвеждане на прошения и имена на светии от диптихите в проскомидията. В по-късните си редакции диптихите се състоят от имената на три групи християни разположени в определена последователност. На първо място са имената на починалите, на второ имената на живите и на трето - тези на светиите. Към последните са отправени прошения за ходатайство и застъпничество.

Класическите образци на диптихи, съставени от две страници, на които са изписани имена на живи и покойни, са свързани с практиката на Византийската църква от началото на V век. Най-напред били поставяни имената на епископите, след това на свещениците, дяконите и т.н. В Константинопол християните внимателно изслушвали имената от диптихите и често взимали отношение към споменаването на някое от тях. Съгласно установената практика, днес диптихите се четат в края на ходатайствената молитва и включват името на каноничния епископ или митрополит. Предстоятелят на всяка църква споменава имената на предстоятелите на всички църкви, с които е в общение.

"Въздигане" на нафората

Нафората се нарича още "благословение" и "антидор", което означава "вместодарие" или "вместопричастие". Представлява благословен хляб, останал от просфорите след изрязване на агнеца и останалите частици на проскомидията.

След VII век символичното тълкуване на проскомидията свързало изваждането на агнеца (Господ Исус Христос) от просфората с раждането Му. Останалата част била определена като "Богородично тяло". От тук молитвата, произнасяна при "въздигането" на специално изрязана от просфора триъгълна частица, посветена на св.Богородица. Отстъплението от древната традиция - всички присъстващи на литургията да приемат причастие, както и някои други фактори, станали причина св.дарове да бъдат заменени с "вместодарие" или нафора. Окончателно като практика благославянето и раздаването

на нафора на Изток се утвърдило след XI век.

Съгласно установената тогава практика, онези от християните, които по една или друга причина не се причастявали получавали като своеобразна утеха нафора, заедно с богоявленска вода. На оглашени, както и на християни, на които била наложена епитимия, не била давана нафора. Съгласно разпоредбите на "Кормчая книга", приемането и трябвало да стане преди напускането на храма. Въпреки това, повлияни от древната практика християните да взимат частица от св.дарове и в домовете си и с нея да се причастяват всяка сутрин, много християни носели нафора и в домовете си. "Достойно е да те ублажаваме..."

Песнопението "Достойно е да те ублажаваме..." се състои от две различни песнопения. Първото от тях "Достойно е наистина да те ублажаваме..." произхожда от IX век и е свързано със Св.Гора, а второто "По-честна от херувимите и несравнимо по-славна от серафимите..." - вероятно от IV век.

Песнопението "Достойно е..." е създадено по образеца на песнопението "Достойно и справедливо е..." от началото на евхаристийния канон. Произходът му е свързан с монашеска килия, разположена недалеч от Карея, административния център на Св.Гора. Живеещият в нея послушник Гавриил бил посетен от архангел Гавриил, който му дал текста на "Достойно е..." и му наредил тази песен да бъде пята от всички християни.

Песнопението "По-честна от херувимите..." -за негов автор е сочен св.Козма епископ на град Маюм. Скоро след съставянето му песнопението "По-честна от херувимите..." било включено като припев на девета библийска песен на канона "Душата ми величае Господа...". По-късно било прибавено към песнопението "Достойно е..." и включено в текста на византийската литургия на св.Йоан Златоуст.

Песнопението "Достойно е..." (в литургията на св.Василий Велики "Заради тебе се радва всяка твар...") е сред изменяемите части на литургията. На по-големите празници вместо него се пеят т.нар.задостойници. Състоят се от припева и ирмоса на девета песен на празничния канон. На Рождество Христово задостойникът е "Тайнство странно и преславно...", от Пасха до Петдесятница - "Ангел възкликна..." с ирмоса "Тържествувай, тържествувай, нови Йерусалиме...".

Славословие "И дай ни с едни уста..."

Евхаристийните канони на повечето източни литургични чинове завършват със славословие и по-рядко с молитва и малка ектения. Двете византийски литургии не са изключение.{jcomments off}